

PODLOŽNIKI IN VOJAŠKA SLUŽBA V TEREZIJSKI DOBI

MAJDA SMOLE

Do srede XVIII. stoletja naše dežele niso imele stalne vojske. Deželni knez si je pomagal s tako imenovanim deželnim pozivom, to se pravi, v primeru nevarnosti je poklical pod orožje vsakega 30., 20., 10. ali 5. moža, poleg tega pa je vojake tudi najemal. Šele terezijanske vojaške reforme, ki so jih izvedli v zvezi z avstrijsko nasledstveno vojno (1740—1748), sedemletno vojno (1756—1763) in bavarsko nasledstveno vojno (1778—1779), so položile temelje za ureditev stalne vojske.

V času sedemletne vojne so se pojavili poleg običajnih vojakov-najemnikov, katerih najemniške pogodbe so z odlokom 1758. l. podaljšali za ves čas vojne, že tudi prvi redni vojaki. Novačenje so izvedla zemljiška gospostva. Ponovna novačenja so razpisali v letih 1775, 1776, 1777, 1778 in 1779. Izvršili so jih naborni okrajci, ki so jih uvedli l. 1771 in jih vsakemu polku dodelili določeno število.

Pri vsakem novačenju je bilo število potrjenih vojakov večje. Medtem ko so notranjeavstrijske dežele dale l. 1775 160 in l. 1776 celo le 100 dragoncev, pri čemer je dala Štajerska 90 oziroma 60, Koroška 25 oziroma 15, Kranjska, Goriška in Gradiška pa 45 oziroma 25 rekrutov, so l. 1777 dale samo Kranjska, Goriška in Gradiška 523 mož, od tega 463 pešcev za pehotna polka Moltke in Thurn in 60 konjenikov. Poleg omenjenih dragoncev je dala Kranjska l. 1776 še 12 rekrutov za lahki konjeniški polk Darmstatt in 19 rekrutov za Lobkowizov dragonski polk. L. 1778, ko je izbruhnila bavarska nasledstvena vojna, se je vršil nabor trikrat: 20. marca, 25. julija in 16. decembra. Pri prvem naboru je dala Štajerska 2700 rekrutov, Koroška 966, Kranjska 1371, Goriška in Gradiška pa 354. Pri drugem naboru so v vsaki deželi potrdili polovico manj vojakov, pri tretjem pa štirikrat toliko kot pri drugem. V teku l. 1778 je odšlo iz notranjeavstrijskih dežel na vojsko 18.871 mož in to iz Štajerske 9450, iz Koroške 3381, iz Kranjske 4801, iz Goriške in Gradiške pa 1239. Uvrstili so jih v pehotne polke Durlach (Kranjska, Štajerska), Langlois (Kranjska), Lattermann (Štajerska), Moltke (Kranjska, Goriška in Gradiška), Riese in Stein (Koroška), Teresiantea-Königsegg (Štajerska), Thurn in Tillier (Kranjska), oziroma v konjeniške polke d' Ayassassa, Stara Modena in še nekatere druge, nekaj pa so jih dodelili k pratežu.

Še istega leta je dala Kranjska ponovno 248 mož za pratež, l. 1779 pa še 2744 rekrutov.

Vsi ti vojaki so bili po svojem poreklu pripadniki podložniškega stanu, ki je edini od vseh slojev prebivalstva moral služiti državi z orožjem v roki. Od vojaške službe so bili izvzeti le lastniki gruntov, njihovi edinci, zeti edink in tisti, ki so se odkupili od vojaščine pri svojem polku, medtem ko odkup pri nadrejeni zemljiški gosposki ni veljal. Popolnoma oproščeni vojaške službe so bili duhovniki, plemiči, dvorni svetniki, uradniki, višji uslužbenci, me-

Vojaški bobnar iz dobe Marije Terezije

ščani deželnoknežjih mest in trgov ter njihovi sinovi, rokodelci pa le za svojo osebo in toliko časa, dokler so bili dejansko zaposleni. Oprostitev od vojaške službe ni veljala za meščane in njihove otroke, če so prestopili v kmečki podložniški stan, le kot plemiški lakaji so mogli biti še naprej oproščeni. Vojaške službe niso bili dolžni opravljati uradniki zemljiških gospoств, župani, sodniki in sindiki municipalnih mest, prebivalci teh mest, če so imeli obdavčeno hišo, zemljišče ali obrt, nižji deželnoknežji uslužbenci, izvrševalci komercialnih obrti, negocianti, bankirji, trgovci, doktorji, kirurgi, prokuratorji, sollicitatorji, lekarnarji, agenti, padarji, torej izobraženci, zato pa so smeli otroci podložnikov obiskovati višje šole le z izrecnim dovoljenjem deželnega glavarstva. Oproščeni so bili tudi delavci v rudnikih in fužinah, toda le če so bili zabeleženi v rudniških knjigah in so imeli uradno potrdilo o oprostitvi. Drvarjev niso klicali k novačenju, dokler so delali v gozdu, zato so morali lastniki posekov vsake četrte leta pošiljati poročila o efektivnem stanju drvarjev; vsak podložnik je moral imeti za delo v gozdu posebno dovoljenje zemljiške gosposke. Dimnikarji niso prihajali v poštev za rekrutacijo. Praktično so torej odbirali za vojake le manj premožne kmečke podložnike, ki so bili zdravi in dovolj postavnii; meriti so morali za pehoto najmanj 5 čevljev in 3 palce (167 cm), za konjenico pa najmanj 5 čevljev in 1 palec (162 cm) in so se morali razumeti na konje.

Podložniki, ki so bili po svojem socialnem poreklu in telesnih sposobnostih vojni obvezniki, so se, če so le mogli, skušali rešiti vojaščine bodisi s pohabljenjem ali pa z begom v tujino in nekonskribirane dežele, to se pravi, tiste dežele, v katerih vojaška obveznost ni bila vpeljana: n. pr. Ogrsko in Hrvatsko. Največ priložnosti za beg so imeli podložniki v Kranjski, ki je mejila na Benečijo in Hrvatsko, zato je bila izvedba novačenja tu najtežja.

Strah pred vojaško službo je razumljiv, če pomislimo, da je moral po določbi z dne 10. marca 1773 vsak moški, ki so ga potrdili k vojakom, služiti do smrti. Ta odlok je veljal do vojaških reform nadvojvode Karla, ki je s patentom dne 4. maja 1804 ukinil dosmrtno vojaško službo in določil vojaški rok za vse vrste orožja. Pri pehoti, pontonirjih in pratežu je trajal rok 10 let, pri konjenici 12 let, pri artileriji in različnih vrstah tehničnega orožja pa 14 let. Po preteku te službene dobe je mogel vsak

vojni obveznik izstopiti iz vojaške službe, toda če so ga zalotili brez zaposlitve, so ga zopet vtaknili v vojaško suknjo.

Odpor podložnikov do vojaške službe zaradi izredno težkih pogojev je zelo otežkočal delo nabornih komisij. Da bi onemogočili beg rekrutov, so skušali izvajati novačenja v največji tajnosti, po možnosti v vseh nabornih okrajih istočasno in pozimi, ko je bilo skrivanje v gozdovih težje. Vendar ni bilo lahko ohraniti razpis novačenja v tajnosti, ker so bili za to potrebni premiki čet, kar so takoj raznesli trgovci in vozniki tako, da so mnogokrat podložniki prej vedeli, da se bo vršil nabor kot sama gospostva. Prilike za beg pa so imeli podložniki dovolj zlasti na Kranjskem, kjer je bila ponekod posest zemljiških gospoств zelo razdrobljena in so bile v mnogih vaseh kmetije med seboj dokaj oddaljene. Da bi izpolnila predpise glede števila rekrutov, so zato gospostva često pošiljala k novačenju nesposobne podložnike, jih prevzemala drug drugemu ali pa se posluževala zvijače, kot n. pr. l. 1759 baron Jožef pl. Salwag in upravitelj postojnskega gospostva Grošelj, ki sta obkolila cerkev v Slavini, ko so bili ljudje zbrani pri polnočnici, in nasilno odpeljala vse za orožje sposobne moške. Ker so morale zemljiške gosposke nadomestiti tudi dezertarje, ki so ušli vojaški straži že med potjo na določena zbirališča, so rekrute mnogokje vkovali v verige. Tako postopanje je dvorna pisarna ostro obsodila in naročila reprezentanci in komori, da ga mora preprečiti. Prav tako je dvorna pisarna nastopila proti brezvestnosti nekaterih gospoств, ki so potne stroške in hranarino rekrutom zaračunavala, kljub temu da so dobila za vsakega rekruta po 20 goldinarjev odškodnine. To bonifikacijo so l. 1767 ukinili na veliko nejevoljo zemljiških gospodov. Kranjski stanovi so se bridko pritoževali, češ da stroški, ki jih ima gospostvo z vsakim rekrutom, daleč presegajo ta znesek, razen tega pa gospostvo izgubi dragoceno delovno silo, kajti zaradi pobega podložnikov, ki so vpisani v seznamih nabornih komisij, mora izročiti nabornim oficirjem lastnike gruntov in tako nastajajo pustote, s čimer se zmanjšujejo dohodki gospoств in dežele, presihajo pa tudi denarni viri deželnega kneza.

Pritožba je bila zaman, pač pa je dvorna pisarna skušala olajšati rekrutacijo z odlokom, da se vsak prijete in v vojaščino vtaknjen tihotapec tobaka in soli šteje v dobro zemljiški gosposki, ki ga izsledí, da se na

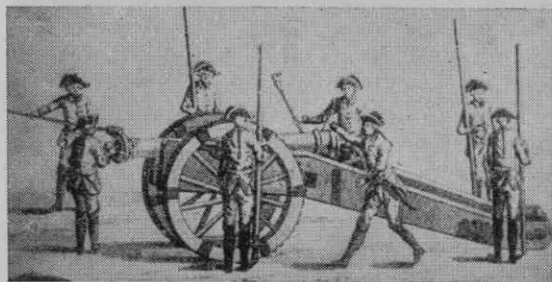
splošno zmanjša število zahtevanih vojaških novincev, če se posreči ujeti in uvrstiti med vojake večje število postopačev, in da se vsak nadštevilni rekrut, ki ga pošlje zemljiško gospostvo zato, da bi pozneje ne pobegnil, vzame v poštev za naslednje novačenje. Dvorna pisarna je dovolila tudi manj strogo presojanje glede sposobnosti za vojaško službo; pri novačenju l. 1779 so sprejeli tudi rekrute s slabimi ali manjkajočimi zobmi, odebelelim vratom in podobno. Podvzela je ukrepe, ki naj bi olajšali položaj vojakov in omilili njihov odpor do vojaškega stanu. Vojakom, ki so bili zaposleni v poljedelstvu ali obrti, so dovoljevali daljše dopuste tako, da so mogli večino svojega časa prebiti doma. Pri vsakem vpoklicu pa so se morali takoj javiti pri svojih enotah, če ne, so ravnali z njimi kot z dezertarji. Vojak, ki se je po poteku dopusta takoj javil pri svojem polku, je dobil na roko 6 goldinarjev in novo opremo. Za nedoločen čas je smel oditi na dopust vojak, ki je imel obdavčeno hišo in ga njegov zemljiški gospod ni zamenjal z drugim rekrutom; v času dopusta je moral prav tako kot vsak drug podložnik opravljati rektificirano tlako in plačevati vse predpisane dajatve. V primeru bolezni je vojakom pripadala brezplačna oskrba v bolnici in v vsaki ubožnici so nekaj mest pridržali onemoglim vojakom. Vojaki so se smeli poročiti, toda le z izrecnim dovoljenjem polkovnika, kajti vsak polk je smel imeti le določeno število poročenih vojakov. Dovoljenje za sklenitev zakona je mogel vojak dobiti le, če je bila njegova nevesta v нравnem oziru neoporečna in če se je obvezal, da žene ne bo zapustil, kar je moral župnik vpisati v poročni list.

Oblast se je tudi zanimala za usodo vojaških otrok, ki jih je oddajala v oskrbo zemljiškim gosposkam. Potne stroške zanje je prevzel erar, ki je za vsakega otroka plačal po dva goldinarja in dovolil, da smejo gospostva dečke, če jih prevzamejo kmetje, šteti za svoje podložnike in jih pred vsemi drugimi prijaviti kot vojne obveznike. Gospostvom je erar priporočal, naj poskrbe, da bo prvo službeno mesto teh otrok prijetno in naj po možnosti ostanejo v prvi službi do svoje polnoletnosti, vendar menjava službe ni izključena, zlasti v primeru, če delodajalec obuboža ali pa se otroku ponudi prilika za boljši zaslužek.

Posebnega navdušenja za vojaški stan te olajšave niso vzbudile, kajti malokomu je bila vseč misel, naj bi do svoje smrti prenašal trdo življenje vojaka in izpostavljal

isti usodi tudi svoje morebitne otroke. Slej ko prej so se podložniki skušali odtegniti vojaščini, siromašni z begom, sinovi premožnejših kmetov, — kolikor niso bili dediči kmetij — pa z odkupom. Upravitelji zemljiških gospostev so v zvezi z odkupi spretno izrabljali nevednost podložnikov v svojo korist. Sprejemali so od njih odkupnine, čeprav so vedeli, da je oprostitev veljavna le, če se rekrut odkupi neposredno pri svojem polku. Kot konkreten primer protizakonitega postopanja pri odkupu podložnika od vojaške službe naj navedem primer blejskega tlačana Jeklarja, ki časovno sicer presega okvir pričujočega članka, a je zanimiv, ker je bil v zadevo zapleten Valentin Vodnik kot priča v korist podložnika.

Pri rekrutaciji l. 1793 je upravitelj blejskega gospostva Ignac Novak določil za vojaško službo Tomaža Jeklarja, ki so ga dodelili pehotnemu polku Thurn. Tomažev oče, gruntar Nikolaj Jeklar, je ponudil upravitelju Novaku 150 goldinarjev, če bi bil pripravljen izposlovati za njegovega sina oprostitev od vojaščine. Novak je sprva sicer okleval, končno pa je ponudbo sprejel pod pogojem, da da Nikolaj Jeklar omenjeno vsoto na razpolago za popravilo cerkve v Koprivniku. Novak se je obvezal, da bo Tomaža Jeklarja rešil iz vojske, tudi če bi bil že tri milje onstran Dunaja; v primeru, da bi Tomaž umrl, pa bo ta znesek Nikolaju Jeklarju vrnil, pa četudi bi smrt dohitela njegovega sina že v vasi Beli; le če bo Tomaž prestopil domači prag, bo ta vsota ostala cerkvi. Morda, tako je obljubljal Novak, se mu bo posrečilo zadržati Tomaža v Ljubljani pri depoju in tako mu sploh ne bo treba iti na bojišče, ker ga je določil le za tri leta, nato ga bo zamenjal z drugim rekrutom; da pa bo zamenjava lažja, naj mu Nikolaj preskrbi grunt ali vsaj del grunta. Po tem dogovoru z Nikolajem Jeklarjem je Novak poslal v Koprivnik kot svojega zastopnika Janeza Drob-

Topničarji iz XVIII. stoletja

niča, ki je v navzočnosti kaplana Valentina Vodnika izročil Nikolaju pobotnico za 150 goldinarjev in mu obljubil, da bo naknadno dobil uradno zadolžnico s točno navedbo pogojev, pod katerimi je bil denar izdan. Jeklar je nato dogovorjeno vsoto odštel kaplanu Vodniku. Toda obljubljene zadolžnice ni nikoli prejel in tudi povratka svojega sina Tomaža ni pričakal. Po njegovi smrti se je njegov starejši sin in naslednik Ignac obrnil na Vodnika, ki je tedaj živel že v Ljubljani kot učitelj poetike, da bi zvedel, kaj je z njegovim bratom in denarjem, kajti še l. 1804 ni bilo o Tomažu nobenih vesti. Novak je očitno prelomil dano besedo. Vodnik je na Ignačevo željo sestavil in lastnoročno napisal pritožbo na okrožni urad; podrobno je razložil vse okoliščine in tudi potrdil, da je od Nikolaja Jeklarja res dobil 150 goldinarjev in od

tega porabil 127 goldinarjev in 30 krajcarjev za cerkev. Pristavil je, da se več ne spominja, pod kakšnimi pogoji je Ignačev oče izročil omenjeni znesek. Vodnik je v pritožbi tudi posebej pripomnil, da jo sestavlja zato, da bi Ignaca obvaroval pred zakotnimi pisarji in ker ve, da ga bodo tako zaslišali kot pričó.

Kako je potekla pravda med blejskim upraviteljem in njegovim, za čedno vsoto opeharjenim podložnikom, o tem pa podatki v blejskem arhivu niso ohranjeni.

LITERATURA IN VIRI

Anger Gilbert: Illustrierte Geschichte der k. k. Armee, II. zv. 5. knjiga (Die Zeit Maria Theresias und Josephs II.), 6. knjiga (Die Franzosenkriege von 1792 bis 1815).

Arhiv Reprezentance in komore fasc. XXIII b; Arhiv Deželnega glavarstva za Kranjsko, Militare Lit. R No. 2; Zbirka resolucij in patentov 1769-1780; Blejski arhiv; Dopisi (ker arhiv še ni dokončno urejen, fascikli nimajo določene signature). — Vsi navedeni arhivi so v sklopu Državnega arhiva LR Slovenije v Ljubljani.

UPOR PODLOŽNIKOV GOSPOSTVA BRDA PRI KRANJU V LETIH 1781 DO 1783

JOZE ZONTAR

Sedež gospostva Brda je bila graščina s pristavo severno od Kranja. Gospostvo je štelo sredi 18. stoletja 190 podložnih hub; te so bile deloma cele ali pa razdeljene na polovice oziroma četrtine. Podložnike so bremenile številne davščine in obveznosti. Izmed obveznosti kmetov je bila najtežja tlaka. Posestnika s celo hubo je mogel klicati zemljiški gospod po deželnem običaju na delo vsak dan (dnevno), razen v nedeljo ali na praznik. Če je pristala gosposka, so plačevali podložniki namesto tlake določen denarni znesek, robotnino, zato pa so morali opravljati le nekaj dni tlake na leto. Mihael Angelo Zois, veletrgovec in fužinar ter lastnik Brda po letu 1753, je zahteval, da je opravljalo izmenoma na leto 16 hub dnevno tlako po vrsti, kot so bile zapisane v urbarju. Z delom so začeli podložniki poleti ob sedmih zjutraj ter končali ob sončnem zahodu. S seboj so morali prinesiti potrebno orodje, pa tudi pripeljati lastno vprežno živino, če so to naročili v graščini.

Poleti so dobivali brdski kmetje na tlaki kosilo. Delo je nadziral graščinski valpet ali pa župani. Kot potrdilo za opravljeno tlako so napravili kmetom zarezo v rovaš. Podložniki, ki niso bili določeno leto na vrsti za dnevno tlako, so plačevali Zoisu od hube 10 gld. robotnine ter služili pri oranju, ob žetvi in pri sličnih delih večinoma po 4 dni

tlake z živino in 8 dni z roko. Po smrti Mihaela Angela leta 1777 je dedič Žiga Zois sklenil s podložniki kolektivno pogodbo glede dnevne tlake. Kmetje so se zavezali, da bodo poleg plačila robotnine 10 gld. delali odslej več tlake, namreč od hube 17 dni ročne in 7 dni vprežne tlake, zato pa ne bo zahteval zemljiški gospod od nobenega podložnika dnevne tlake.

Poslovno leto za tlako so računali na Brdu od sv. Jurija (24. aprila) do istega dne naslednjega leta. Na ta dan leta 1781 bi prenehala veljati omenjena pogodba. Zato je že leto prej naročil Žiga Zois odvetniku dr. Alojziju pl. Kappusu-Pichelsteinu, naj izdelava novo. Z razliko od dosedanje bi moral skleniti dogovor sedaj vsak posamezen podložnik. Tudi pogoje so delno spremenili. Pogodba bi veljala le za čas, dokler bi bil imetnik Brda Žiga Zois. Prej bi prenehala veljati, če bi umrl pred tem podložnik. Višina robotnine in število dogovorjenih dni za tlako je ostalo nespremenjeno. Pač pa si je Zois izrecno zagotovil razen tega še ostale običajne vrste tlake: tovorjenje vina in drugih dobav, za kar so plačevali podložniki v denarju 1 gld. in 20 kr., izredno tlako, kakor tudi tlako pri gradnjah in lovu.

Podložniki gospostva bližnjih vasi so sestavljali župo, ki so jo imenovali po eni